

ILMIY-AMALIY JURNAL

ISSN 2181-0958

DOI 10.26739/2181-0958

YURISPRUDENSIYA

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ | JURISPRUDENCE

1 JILD, 1 SON

2020

YURISPRUDENSIYA**1 ЖИЛД, 1 СОН****ЮРИСПРУДЕНЦИЯ****ТОМ 1, НОМЕР 1****JURISPRUDENCE****VOLUME 1, ISSUE 1**

Bosh muharrir:
Главный редактор:
Chief Editor:

SALAEV NODIRBEK
Toshkent davlat yuridik universiteti
Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
yuridik fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

RUSTAMBEKOV ISLAMBEK
Toshkent davlat yuridik universiteti
O'quv ishlari bo'yicha prorektor,
yuridik fanlari doktori, professor;

YURISPRUDENSIYA JURNALI TAHRIRIY HAY'AT A'ZOLARI
РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ ЖУРНАЛ ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
EDITORIAL BOARD OF THE JOURNAL JURISPRUDENCE

Mas'ul kotib | Ответственный секретарь | Responsible secretary:
NIYOZOVA SALOMAT

Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası
professor vazifasini bajaruvchi, yuridik fanlari doktori, dotsent;

KARIMOV FARXOD

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori,
dotsent, A.Avloniy nomidagi malaka
oshirish instituti prorektori

BAZAROVA DILDORA

Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari doktori, professor;

IMOMOV NURILLO

Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari doktori, professor;

NE'MATOV JURABEK

Toshkent davlat yuridik universiteti
Ma'muriy va moliya huquqi kafedrası
dotsenti, yuridik fanlari doktori, dotsent.

ISMOILOV SHUXRATJON

Toshkent davlat yuridik universiteti
Mehnat huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari doktori;

XABIBULLAYEV DAVLATJON

Toshkent davlat yuridik universiteti Fuqarolik
protsessual va iqtisodiy protsessual huquqi kafedrası
mudiri, yuridik fanlari nomzodi, professor;

OCHILOV HASAN

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi,
kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası
mudiri, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

GAFUROVA NOZIMAXON

Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro
huquq va inson huquqlari kafedrası mudiri,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

NARZIYEV OTABEK

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro xususiy huquq kafedrası mudiri,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

UZAKOVA GO'ZAL

Toshkent davlat yuridik universiteti
Ekologiya huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

MUSAYEV BEKZOD

Toshkent davlat yuridik universiteti
Konstitutsiyaviy huquq kafedrası mudiri,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

MURATAYEV SERIKBEK

Toshkent davlat yuridik universiteti
Davlat va huquq nazariyasi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari nomzodi;

KAMALOVA DILDORA

Toshkent davlat yuridik universiteti Sud, huquqni
muhofaza qiluvchi organlar va advokatura kafedrası
mudiri, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori;

YUSUPOV SARDORBEK

Toshkent davlat yuridik universiteti
Ma'muriy va moliya huquqi kafedrası
mudiri, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori;

XO'JAYEV SHOXJAXON

Toshkent davlat yuridik universiteti
Intellectual mulk huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori;

KURBANOV MA'RUF

Toshkent davlat yuridik universiteti
Kriminalistika va sud ekspertizasi kafedrası
mudiri, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori;

Page Maker | Вёрстка | Sahifalovchi: Xurshid Mirzaxmedov

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Камалова Дилдора Гайратовна ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА РАВБАТЛАНТИРУВЧИ НОРМАЛАР ВА УЛАРНИ ЖИНОЯТ СОДИР ЭТИШДАН ИХТИЁРИЙ ҚАЙТИШДАН ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ.....	5
2. Сайидов Рустамбек Абдурасулович МДҲ (МУСТАҚИЛ ДАВЛАТЛАР ҲАМДЎСТЛИГИ) ДАВЛАТЛАРИДА ҲУҚУҚИЙ МОНИТОРИНГ ИНСТИТУТИ: ҚОНУНЧИЛИК ВА АМАЛИЁТ.....	11
3. Ҳожиёв Носиржон Комилов ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ МУДДАТИ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШНИНГ ШАРТЛАРИ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ.....	18
4. Салимов Шерзод Юнусов МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИ СОҲАСИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ.....	27
5. Нурмухаммедова Гўзалхон Баҳодир КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ УСУЛЛАРИ ВА МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ.....	33
6. Муталов Отабек Баҳром ўғли, Жураева Асал Бахтиевна ЎЗБЕКИСТОН, ГЕРМАНИЯ ВА ХИТОЙДА ТОВАР БЕЛГИСИГА БЎЛГАН ДАСТЛАБКИ ҲУҚУҚЛАР: ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ.....	41
7. Ахроров Адхамжон Асроркул ўғли ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИНВЕСТИТОРЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ НОДАВЛАТ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	47
8. Ашурова Нилуфар Ўктам ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСНИ ЖИНОЯТГА ЖАЛБ ҚИЛГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ АСОСЛАРИ.....	53
9. Қаршиев Ғуломжон Сайфуллаев ОИЛАДА ЁШЛАР РЕЦИДИВ ЖИНОЯТЧИЛИГИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.....	58
10. Умирзаков Бегзод Атабоев ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЖИНОЯТЧИЛИГИНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ТУРЛАРИ.....	63
11. Каракетова Дилноза Юлдашев БИР ГУРУҲ ШАХСЛАР ТОМОНИДАН БЕЗОРИЛИК СОДИР ЭТГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК.....	69
12. Мырзабаев Куатбай Бахытбаев АҚШДА ФЕДЕРАТИВ ИНСТИТУТЛАРГА КИРУВЧИ ДАВЛАТ ҲОКИМАТИ ОРГАНЛАРИДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИНГ ТАШКИЛИЙ АСОЛАРИ ВА ҚОНУНЧИЛИК МЕХАНИЗМИ.....	75
13. Хусайнова Рано Абдихаликов ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА РЫНКЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ.....	82
14. Абдуқодиров Абдурауф Баҳодир ўғли БОЛАНИНГ ЯШАШ ҲУҚУҚИ.....	89
15. Абдуллаев Хуршидjon Назрулло ўғли ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА АУДИТОР ВА АУДИТОРЛИК ТАШКИЛОТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ ВА ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	97
16. Разикова Дилором Кади ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ЯПОН ТАДҚИҚОДЧИЛАРИ НИГОҲИДА.....	102

YURISPRUDENSIYA

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ | JURISPRUDENCE

Абдуқодиров Абдурауф Баходир ўғли,
Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия
университети ўқитувчиси

БОЛАНИНГ ЯШАШ ҲУҚУҚИ

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0958-2020-1-14>

АННОТАЦИЯ

Мақолада боланинг яшаш ҳуқуқига оид халқаро шартномалар ва уларнинг таснифлари таҳлил қилинган. Шунингдек мақолада бола ҳамда боланинг яшаш ҳуқуқи тушунчаси ва уларнинг универсал ва регионал халқаро шартномаларда акс этиши тадқиқ қилиниб уларнинг боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлашдаги аҳамияти ва камчиликлари кўрсатиб берилган. Шулардан келиб чиқиб, мақолада боланинг яшаш ҳуқуқига оид халқаро шартномаларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар билдирилган.

Калит сўзлар: бола, боланинг яшаш ҳуқуқи, туғилмаган бола (ҳомила), ногирон бола.

Абдуқодиров Абдурауф Баходир угли,
Преподаватель Университета мировой
экономики и дипломатии

ПРАВО РЕБЕНКА НА ЖИЗНЬ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются международные договоры и их виды касающийся о праве ребенка на жизнь. Также, в статье исследовано понятие ребенка и права ребенка на жизнь и их отражение в универсальных и региональных международных соглашениях, подчеркивается их важность и недостатки в обеспечении права ребенка на жизнь. Исходя из этого, в статье предлагаются предложения по совершенствованию международных договоров о праве ребенка на жизнь.

Ключевые слова: ребенок, право ребенка на жизнь, нерожденный ребенок (плод), ребенок-инвалид.

Abdukodirov Abdurauf Bakhodi ugli,
Teacher at the University of World
Economy and Diplomacy

THE RIGHT OF THE CHILD TO LIFE

ABSTRACT

The article analyzes international treaties and their types concerning the child's right to life. The article also investigates the concept of a child and the child's right to life and their reflection in

universal and regional international agreements, emphasizing their importance and shortcomings in ensuring the child's right to life. Proceeding from this, in the article is given proposals for improving international treaties on the child's right to life.

Keywords: child, child's right to life, unborn child (fetus), disabled child.

Табиатдаги ҳар бир мавжудот борки ўсиш, улғайиш давомида нимагадир таянади, нимадандир мадад кутади. Чунки бу пайтда у жуда ҳам нимжон бўлади. Худди шу каби, боланинг дунёга келишидан тортиб у ўзини-ўзи ўнглаб олгунча ташқи муҳитнинг ёрдамига муҳтож бўлади. Болаларни халқаро даражада ҳимоя қилишнинг аҳамиятини бугунги дунёда рўй бераётган очарчиликлар, енгиб бўлмайдиган касалликлар, яшаш даражаси, бепарволик, лоқайдлик каби муаммоларда кўриш мумкин. Мисол учун, агар “ҳар куни 805 миллион аҳоли очарчилик билан кураш олиб бораётган бўлса, шундан 100 миллион кўп болалар бўлиб тўйиб овқат емаслик ёки умуман овқат емаслик билан курашишга мажбур. Ҳар йили очарчилик оқибатида 2,5 миллион бола ҳалок бўлади” [14], бу ОИТС, безгак, туберкулёз билан вафот этишдан ҳам кўпдир. Табиийки, очарчилик ва шу каби болаларнинг ҳаётига хавф солаётган муаммоларни бартараф етиш халқаро ҳамжамиятнинг олдида турган вазифалардан биридир.

Биз ҳам қачонлардир бола бўлганмиз ва бугун болаларнинг тақдирига таъсир қилмоқдамиз. Терроризм. Очарчилик ва Қашшоқлик. Одам савдоси. Боланинг яшаш ҳуқуқига таъсир қилувчи омилар. Биз аёллар ҳуқуқи ҳақида гапирганда уларнинг аборт қилиш ҳуқуқини тасдиқлаймиз. Аммо боланинг яшаш ҳуқуқини инкор этаётганлигимизни тан олмаймиз. Болалар алоҳида эътиборга муҳтожлиги ўтган асрда тан олинди ҳамда бир қатор халқаро ҳужжатлар қабул қилинди. Лекин боланинг яшаш ҳуқуқи ана шу халқаро ҳужжатлар билан тўла тартибга солинган деб бўлмайди. Шу боисдан ушбу тадқиқот боланинг яшаш ҳуқуқига оид бир қанча муаммоларга бағишланади.

Боланинг яшаш ҳуқуқига оид халқаро шартномалар.

Боланинг яшаш ҳуқуқига оид махсус халқаро ҳужжат 1989 йилдаги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси ҳисобланади. Лекин ушбу конвенция қабул қилингунга қадар ҳам халқаро шартномалар мавжуд эди. 1959 йилда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация қабул қилинган ва 1989 йилги конвенция айнан ушбу декларациянинг ҳуқуқий вориси ҳисобланади. Ундан олдин ҳам, аниқроғи Иккинчи жаҳон урушидан олдин Миллатлар Лигаси томонидан 1924 йилда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация ҳисобланади. Лекин 1924 йилги декларациянинг оммалашмаглигига 2 сабабни келтириш мумкин: декларация универсал ҳужжат эмас ва у бола ҳуқуқларига оид барча масалаларни тартибга солмаган (ҳужжат атиги 5 моддадан иборат) [1].

Бироқ боланинг яшаш ҳуқуқига оид кўплаб халқаро шартномалар мавжуд ва уларни турлича таснифлаш мумкин.

Биринчи тавсиф: умумий ва махсус халқаро шартномалар. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларацияси (1948) (кейинги ўринларда – Декларация), Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт ва унинг Факультатив протоколлари (1966), Иқтисодий, Ижтимоий ва Маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт ва унинг Факультатив протоколлари (1966) боланинг яшаш ҳуқуқига оид халқаро шартномалар ҳисобланиб, уларда боланинг яшаш бўлган ҳуқуқи, мазмуни ҳамда боланинг турли тажовузлардан ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалалар тартибга солинган.

Мисол учун, Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 24 модда, 1-бандида “ҳар бир бола ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи ёки туғилиш (насли)дан қатъий назар ҳеч бир камситишсиз гўдаклиги сабабли оила, жамият ва давлат томонидан муҳофаза чоралари кўрилиш ҳуқуқига эга” [2] лиги қайд этилган. Яъни бу боланинг яшаш ҳуқуқи ҳам давлат томонидан ҳимоя қилиниши кераклигини англатади.

Боланинг яшаш ҳуқуқига оид махсус халқаро ҳужжатлар қаторида Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (1989) ва унинг Факультатив протоколлари, БМТнинг Ювениал

юстиция қоидалари, Халқаро Меҳнат Ташкилотининг (кейинги ўринларда - ХМТ) Ишга қабул қилиш учун минимал ёш тўғрисидаги 138-конвенция, Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги 182-конвенцияларни санаб ўтиш мумкин.

Иккинчи тавсиф: боланинг яшаш ҳуқуқига оид универсал ва регионал халқаро шартномалар. Европа Кенгаши инсон ҳуқуқлари соҳасида бир қатор халқаро шарномалар қабул қилган минтақавий ташкилотлардан бири ҳисобланади. Кенгаш инсон ҳуқуқлари соҳасида қуйидаги муҳим халқаро шартномаларни қабул қилган: Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари бўйича Европа конвенцияси (1950), Европа ижтимоий хартияси (1961). Лекин бола, унинг яшаш ҳуқуқига оид халқаро ҳужжатларни қабул қилиш биров кейин, яъни XX асрнинг сўнги ўн йиллигида бошланди.

Европа Кенгашининг бола ҳуқуқлари соҳасидаги илк ҳужжати Бола ҳуқуқларини амалга ошириш бўйича Европа конвенцияси (1966) ҳисобланади. Мазкур халқаро шартноманинг Европа конвенцияси (1950), Европа ижтимоий хартияси (1961) ва уларнинг протоколларидан фарқи унинг Кенгашга аъзо бўлмаган давлатлар учун ҳам очиклигида [17].

Америка Давлатлари Ташкилоти (кейинги ўринларда - АДТ) томонидан бола ҳуқуқлари соҳасида халқаро ҳужжатларни қабул қилиш XX асрнинг 80 йилларидан бошланди: “Вояга етмаганларни асраб олиш билан боғлиқ қонунлар коллизияси тўғрисида”ги (1984, В-48), “Болаларни халқаро қайтариш тўғрисида” (1989, В-53), “Вояга етмаганларнинг халқаро траффиги тўғрисида” (1994, В-47) конвенциялар. Бироқ Ташкилот боланинг яшаш ҳуқуқини ўз ичида акс эттирган ёки бола ҳуқуқларини умумлаштирувчи ҳужжат қабул қилмаган [18].

Осиё-Араб минтақавий тизимида Араб Давлатлари Лигасидан (кейинги ўринларда - АДЛ) ташқари Ислом Конференцияси ташкилоти ҳам мавжуд бўлиб, у инсон ҳуқуқлари соҳасида АДЛга қараганда самарали фаолият юритаётган ташкилот ҳисобланади. Конференция 2004 йилда Исломда бола ҳуқуқлари тўғрисидаги келишувни қабул қилди ва ушбу халқаро шартнома дунёда бола деб ҳисоблаш учун юқори ёш чегарасини ифодаламаган ягона халқаро ҳужжат ҳисобланади [19].

Боланинг яшаш ҳуқуқи тушунчаси ва мазмуни.

Бола тушунчаси. Боланинг яшаш ҳуқуқи ҳақида тўхталишдан олдин, бола тушунчасини аниқлаш лозим бўлади. Ўз навбатида бола тушунчасини аниқлаш учун бола деб ҳисоблашнинг ёш чегарасини аниқлаштириш керак бўлади. Халқаро ҳужжатларда бола деб ҳисоблаш учун бошланғич нуқта ўрнатилмаган, бироқ юқори ёш чегараси бўйича турли хил қарашлар мавжуд.

Дастлабки қарашга кўра 18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти бола ҳисобланади. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 1 моддасида бола тушунчасига қуйидаги таъриф берилган: “18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланади” [4,art1]. Шунингдек турли регионал халқаро шартномаларда: Бола ҳуқуқлари ва бахт-саодати тўғрисидаги Африка хартияси (1991)нинг 2 моддасига [5,art2], Бола ҳуқуқларининг амалга оширилиши тўғрисидаги Европа конвенциясининг 1 моддасига (1996) [6,art1] асосан ҳам 18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти бола деб тан олинади.

Иккинчи қарашга кўра бола деб ҳисоблашнинг юқори ёш чегараси 18 ёш эмас, балким ундан пастроқ ёш белгиланган. Болаларнинг халқаро қайтариш бўйича АДТ конвенцияси (В-53) га кўра конвенция мақсадларида 16 ёшгача бўлганлар бола деб ҳисобланади. Болаларга васийлик қилиш ва болаларнинг васийлигини тиклаш тўғрисидаги қарорларни тан олиш ва ижро этиш тўғрисидаги Европа конвенцияси (1980) да эса 16 ёшга тўлмаган ҳар қандай миллатга мансуб бўлган шахс бола деб ҳисобланиши қайд этилган [7].

Учунчи қараш, юқоридаги икки қарашдан фарқли ўлароқ, бола деб ҳисоблаш учун муайян ёш чегарасини умуман ўрнатмаган: Вояга етмаганларни асраб олиш билан боғлиқ қонунлар коллизияси тўғрисида АДТ конвенцияси (1984, В-48), БМТнинг ювениал юстицияга оид халқаро ҳужжатларида ва Ислом Конференцияси Ташкилотининг Исломда бола ҳуқуқлари тўғрисида келишуви. Исломда бола ҳуқуқлари тўғрисида келишувнинг

(2005) 1 моддасига асосан “қонунга мувофиқ вояга етмаган ҳар бир инсон зоти бола деб тушунилади” [8] ва бу билан аъзо давлатларнинг ички қонунчилигига ҳавола қилиш билан чекланади.

Лекин...

Халқаро ҳужжатларнинг таҳлили бола деб ҳисоблашнинг бошланғич нуқтаси борасида ҳам ягона ёндашув мавжуд эмаслигини кўрсатди. Бу борада икки хил ёндашув мавжуд.

Биринчи ёндашув Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг (1966) 10 модда, 2-қисмида баён этилади: “бола туғилишдан олдин ва ундан кейинги даврда оналарга алоҳида эътибор бериш лозим” [3,art10]. Модданинг мазмунидан, жумладан боланинг туғилишдан олдинги даврда ҳам ҳимояланиши кераклиги билан пакт ҳомилани бола деб тан олмоқда деб ҳисоблаш мумкин. Бироқ Пактнинг (1966) 12 модда, 2-қисми, а-бандидаги “ўлик гўдаклар туғилишини ва болалар ўлимини қисқартириш ҳамда болаларнинг ўлимини қисқартириш ҳамда болаларнинг соғлом ривожланишини таъминлаш” [3,art12] бўйича қоида мазмунидан, яъни гўдак ва бола тушунчаларининг бир-биридан ажратилганлигидан ҳомилани бола деб ҳисобланмайди деган қарши фикрга келиш мумкин.

Она қорнидаги ҳомилани бола деб ҳисоблаш учун Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 6 модда 5-бандига ҳам ҳавола этиш мумкин, унга кўра ўн саккиз ёшдан кичик шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун ўлим ҳукми чиқарилмайди ва ҳомиладор аёлларга нисбатан бу ҳукм ижро этилмайди [2,art6]. Пактда белгиланган қоидада ҳомиладор аёлларга нисбатан ўлим ҳукми чиқарилиши ҳақида эмас, балким ижро этилмаслиги ҳақида сўз кетмоқда. Демак, Пакт аслида ҳомиланинг ҳаётини, унинг яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилади. Модомики, Пакт ҳомиланинг яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилар экан, бу ўз-ўзидан ҳомиланинг бола деб ҳисоблаш учун асосдир.

Бола ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда қўлланилган “ҳар бир бола” тушунчасининг мазмуни борасида турли хил ёндашув мавжуд. Янги Зеландия Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссиясининг расмий веб-сайтида берилган маълумотга кўра [23], Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясидаги “ҳар бир бола” тушунчаси (every human being) тушунчасини ҳар бир инсон, ҳар бир шахс, ҳар бир бола ўрнида қўлланилган ва шу маънода яшаш ҳуқуқи туғилмаган болага ҳам тегишлидир. Бундан келиб чиқадики, туғилмаган бола ҳам яшаш ҳуқуқига эга.

Иккинчи ёндашувга кўра ҳомила бола деб ҳисобланмайди, ҳомила болага тегишли ҳуқуқлар, жумладан яшаш ҳуқуқи мавжуд эмас. Мисол учун, Инсоннинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисидаги Америка Конвенцияси лойиҳаси муаллифлари Конвенциянинг ҳар бир инсон зоти яшаш, эркинлик ва дахлсизлик ҳуқуқига эга дея таъкидланган 1 моддани ҳар бир инсон яшаш ҳуқуқига эга, бу ҳуқуқ ҳомиладор бўлинган пайтдан бошланади деган тарзда такомиллаштиришни рад этишди. Уларнинг фикрича, “бундай такомиллашув Америка Давлатлари Ташкилотининг аборт бўйича қонунчилиги мавжуд бўлган аъзо давлатлар орасида келишмовчиликларни келтириб чиқариши мумкин [9]. Демакки, Конвенция лойиҳаси муаллифлари фикрича ҳомила яшаш ҳуқуқига эга эмас, яъни ҳомила бола деб инobatга олинмайди.

Декларациянинг 1 моддасида ифодаланган (“ҳамма одамлар ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларига эркин ва тенг бўлиб туғиладилар”) “туғилиш” сўзини лойиҳа муаллифлари Декларациядан ўчириб ташлашни рад этишди [9]. Чунки уларнинг фикрига кўра ҳуқуқлар туғилгандан сўнг мерос қилиб олинади. Демак, туғилмаган бола яшаш ҳуқуқига эга эмас.

Кўриниб турибдики, бола ҳуқуқларига оид ҳужжатларда ҳомилани бола деб ҳисоблаш масаласида яқдил фикр мавжуд эмас, бироқ бу ҳомила ҳуқуқий ҳимоя қилинмайди дегани эмас. Зеро, давлатлар ҳомиладор аёлларнинг репродуктив саломатлигини ҳимоя қилиш орқали бир вақтнинг ўзида ҳомиланини ҳам муҳофаза қилишга ҳаракат қилади.

Айни пайтда шуни таъкидлаш керакки, бола ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда бола тушунчаси билан бирга вояга етмаган ва ўсмир тушунчалари ҳам қўлланилади. Одатда, вояга етмаган тушунчаси бола ҳуқуқларига оид суд-ҳуқуқ масалалари акс етган халқаро

хужжатларда қўлланилади. Булар қаторида БМТнинг Вояга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари (1985, Пекин қоидалари), Вояга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплари (1990, Ар-Риёд дастурий принциплари), АДТнинг Вояга етмаганларни асраб олиш билан боғлиқ қонунлар коллизияси тўғрисида Конвенцияси (1984, В-48) каби хужжатларни санаб ўтиш мумкин.

Умуман олганда, бола, ўсмир, вояга етмаган тушунчалари ўртасида фақлар бор ёки йўқлиги борасида фикр билдириш жуда мураккаб бўлсада, бу борада маълум ҳаракатлар кўзга ташланади. Бундай ҳаракатни АДТ томонидан қабул қилинган халқаро хужжатларда кўринади. Ўсмирларнинг халқаро траффики бўйича Америка Давлатлари Конвенциясида (1994, В-57) ўсмир сифатида 18 ёшга тўлмаган ҳар бир шахс тушунилса [10], Болаларнинг халқаро қайтариш бўйича Америка Давлатлари Конвенциясида (1989, В-53) эса бола деб 16 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти тушунилади [11]. БМТнинг ювениал юстиция ҳақида сўз кетган халқаро хужжатларида эса вояга етмаган тушунчасига умуман таъриф берилмаган.

Боланинг яшаш ҳуқуқи мазмуни. Боланинг яшаш ҳуқуқи нафақат боланинг яшашини, балким уни омон яшашаи ва соғлом ривожланишини ҳам тушуниш кераклиги Бола ҳуқуқлари бўйича Қўмитанинг Бола ҳуқуқлари бўйича конвенцияга берган шарҳларида қайд этилган [25]. Бизнингча, боланинг яшаш ҳуқуқини тор маънода тушуниш мумкин эмас, унинг таркибига оналик ва болаликда ҳимояга бўлган ҳуқуқ, мажбурий меҳнатга жалб қилинмасликка бўлган ҳуқуқ, қуролли можароларга жалб этилмасликка бўлган ҳуқуқ, вояга етгунга қадар (халқаро ҳуқуқда ўлим жазосини қўллаш мумкинлигини инобатга олган ҳолда) ўлим жазоси ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланмаслигига бўлган ҳуқуқ, носоғлом бўлгани ҳолда соғлом болалар билан бир ҳил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиш каби ҳуқуқлар ҳам киради.

Декларациянинг 25 моддасида оналик ва болаликда ҳимояга бўлган ҳуқуқ қуйидаги тарзда мустаҳкамланган: “оналик ва болалик алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқини беради. Барча болалар никоҳда ёки никоҳсиз туғилишидан қатъий назар, бир ҳил ижтимоий ҳимоядан фойдаланиши керак” [12]. Оналикнинг ҳимояланиши боланинг яшаш ҳуқуқи таъминланишидир. Чунки давлатлар томонидан ҳомиладор аёлларга алоҳида ғамхўрлик қилиниши уларнинг гўдақлар ўлимини камайтиришга бўлган сиёсати сабабли болаларнинг яшаш ҳуқуқини кафолатлайди. Бундай сиёсатни ҳомиладор аёлларга туғилишдан олдин ва кейин ҳамда ижтимоий таъминот берилиши (ИИВТХП 10 модда, 2-қисм) [3], оғир ва зарарли ишларда ишлатиш мумкин эмаслигида (ИИВМТХП 10 модда, 3-қисм) [3] кўриш мумкин.

Давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, сиёсий режимидаги турли муаммолар болаларнинг нисбатан ёшлигида ва оғир ҳамда хатарли шароитларда меҳнат қилишига сабаб бўлмоқда ва бу уларнинг яшаш ҳуқуқига реал хавфдир. Айни шу муаммони бартараф этиш юзасидан ХМТ кўплаб халқаро шартномалар қабул қилган: Ишга қабул қилиш учун минимал ёш чегараси тўғрисидаги 138-конвенция, Болалар меҳнатининг енг оғир шакллари таъқиқлаш ва зудлик билан барҳам бериш тўғрисидаги 182-конвенция ҳамда ушбу конвенциялар бўйича рекомендациялари. ХМТнинг расмий веб-сайтида берилган маълумотга кўра “2000 йилдан буён меҳнат қилувчи болалар сони 245 миллиондан 168 миллионга қисқарди. Шундан сўнг ва хатарли ишларда меҳнат қилувчи болалар сони эса 171 миллиондан 85 миллионга қисарди. Бунинг кўпроқ қисми 59 миллион ёки бошқача айтганда 21% Африка Саҳарасида жойлашган давлатлар ҳиссасига тўғри келади” [25].

Шу билан бирга болалар меҳнатини ҳимоя қилиш мажбурияти ХМТнинг хужжатларидан ташқари, бошқа бир универсал халқаро хужжатда ҳам ўз аксини топган. Иқтисодий, Ижтимоий ва Мааданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактда (1966) болаларни ишга қабул қилиш учун минимал ёш чегарасини ўрнатиш ғояси 1973 йил ХМТнинг 138-Конвенцияси қабул қилинишдан олдин илгари сурилган эди: “давлат шундай ёш чегарасини белгилаб қўйиш керакки, шу чегарадан қуйи ёшдаги болалар меҳнатидан фойдаланиш таъқиқланиши ва қонун билан жазоланиши лозим” [16].

Бироқ давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати турлича эканлиги уларнинг халқаро шартномаларни ратификация қилишига ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда. Гарчи, Ишга қабул қилиш учун минимал ёш чегараси тўғрисидаги ХМТнинг 138-конвенциясида ишга қабул қилиш учун минимал ёш сифатида 15 ёш этиб белгиланган бўлсада, Конвенция қоидаларидан келиб чиққан ҳолда давлатлар турли хил ёш чегарасини белгилашган. Албания, Жазоир, Арманистонда 16 ёш, Бахрайн, Белгия, Хорватия, Ўзбекистонда, Саудия Арабистонида 15 ёш, Конго, Эквадор, Малайзияда эса 14 ёш ишга қабул қилиш учун минимал ёш ҳисобланади [25]. Эътиборли жиҳати шундаки, гарчи турли гуруҳлар ўртасидаги зиддиётлар давом этаётган бўлишга қарамасдан Сомалининг Болалар меҳнатининг энг оғир шакллари таъқиқлаш ва зудлик билан барҳам бериш тўғрисидаги ХМТнинг 182-конвенциясини 2014 йил 20 мартда имзолаши ва бу ҳужжатнинг Сомали учун 2015 йил 20 мартдан кучга кирганлиги [25] давлатнинг боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлашга қаратилган ҳаракатининг яққол намунаси.

Қуролли низоларда болалар иштирокига йўл қўймаслик болаларнинг яшаш ҳуқуқининг таъминланиши кафолатидир. Бу қоида Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга Болаларнинг қуролли низоларга жалб қилиниши тўғрисидаги Факультатив протоколда ўз ифодасини топган (2000). Факультатив протокол 18 ёшдан паст бўлган болаларни мажбурий ҳарбий ҳаракатларга жалб қилиниши таъқиқланганлиги ҳолда, 15 ёшдан 18 ёшгача бўлган болаларни ихтиёрий қуролли низоларга жалб қилишга руҳсат беради [16]. Албатта, бундақ ҳолда давлатларга болаларнинг хавфсизлигини таъминлаш юзасидан қаттиқ чоралар кўриш мажбурияти юкланади. Бироқ Факультатив протоколда болалардан ҳарбий ҳаракатларда фойдаланишда маълум ёш чегарасининг ўрнатилганлиги уларнинг яшаш ҳуқуқини тўлиқ кафолатлаш учун етарли эмас.

Модомики, 18 ёшга тўлмаган ҳар бир бола яшаш ҳуқуқига эга экан, қандай вазият бўлишидан қатъий назар ана шу факультатив протоколга шундай қоида киритилиши керакки, унга кўра давлатлар 18 ёшга тўлмаган ҳар бир бола ихтиёрий тарзда ҳарбий ҳаракатларга жалб қилиниши таъқиқланиши лозим.

“.. на ўлим жазоси, на озодликка чиқариш имкониятини кўзда тутмаган умрбод камок жазоси 18 ёшдан кичик бўлган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун белгиланмайди” [4]. Бу қоида Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда мустақкамланган, яъни Конвенция боланинг яшаш ҳуқуқи мавжудлигини таъкидлайди. Фуқаро ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 6 модда, 5-бандида эса бу ҳуқуқни кенг тушуниш мумкин, яъни нафақат 18 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан ўлим ҳукми чиқарилмаслиги таъкидланган бўлса, ҳомиладор аёлларга нисбатан ҳам ўлим ҳукми ижро этилмаслиги (айнан ижро этилмаслиги) нафақат аёлнинг, балки боланинг, аниқроқ айтганда ҳомиланинг яшаш ҳуқуқи мавжудлигини қайд этади [1].

Ногирон бола ҳам соғлом бола каби тенг ҳуқуқларга эга бўлиб, бу қоида Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 2-,23 моддаларида қайд этилган [4]. Бироқ Конвенция ногирон бола ҳуқуқларининг мазмунини очиб бермайди, фақат уларнинг ҳуқуқларин таъминланиши юзасидан мажбурият юклаш билан чекланади. Афсуски, ногирон бола ҳуқуқларин халқаро даражада таъминлашга қаратилган халқаро шартнома мавжуд эмас.

Шуниндек, ногирон боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлашдан ташқари, боланинг ота-онаси ҳаёт ёки вафот этганлигидан қатъий назар уларнинг қаромиғидан маҳрум бўлган ёхуд кам таъминланган бўлса ҳам боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлашда муаммолар пайдо бўлиши мумкин. Шунинг учун Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ҳуқуқлари тўғрисида конвенцияни қабул қилиш мақсадга мувофиқ. Боиси, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ҳуқуқларини тўлиқ қамраб олинмаган.

Боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлаш юзасидан давлатларнинг мажбуриятлари.

Боланинг яшаш ҳуқуқи давлатларнинг халқаро шартномалар ва миллий қонунчилик асосида ўзига олган мажбуриятларга риоя қилиниши орқали таъминланади. Боланинг яшаш ҳуқуқи таъминланиши бўйича давлатларнинг мажбурияти Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясининг 2 модда, 1-қисмида баён этилган: “ҳар бир инсон ирки, тана ранги,

жинси... ёки бошқа ҳолатидан қатъий назар ушбу Декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиши зарур” [12]. Шунингдек Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактда ҳам (24 модда, 1-қисм) мустаҳкамланган. Бунинг учун давлатлар ўз зиммасига боланинг унинг фаровонлиги учун зарур ҳисобланган ҳимоя ва ғамхўрлик билан таъминлаш мақсадида барча қонуний ва маъмурий чора-тадбирларни кўрадилар [2].

Боланинг яшаш ҳуқуқи мазмунини ташкил этувчи ҳуқуқларни амалга оширишда биринчи навбатда оналик ва болаликнинг ҳимоялиниши бўйича давлатларнинг мажбурияти олдинги ўринда туради. Бу мажбурият Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациянинг 25 модда, 2-қисмида таъкидланган бўлиб, боланинг никоҳсиз туғилиши унинг ижтимоий ҳимоядан фойдаланишга тўсиқ бўлмаслиги кафолатланган [12]. Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 23 модда 4-қисми еса никоҳ бекор қилинган ҳолатда барча болалар зарур тарзда ҳимоя қилиниши юзасидан давлатларга мажбурият юклайди. Қолаверса Пактга асосан давлатларга эр-хотинга улар никоҳда бўлган ва у бекор қилинаётганда ҳам бола ҳуқуқларини рўёбга чиқариш бўйича тенг ҳуқуқ ва мажбуриятлар яратиш лозим [2].

Боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлаш албатта уларга тиббий хизмат кўрсатилиши ва унинг даражаси, тоза атроф-муҳит, санитария-гигиения қоидаларга риоя қилиниши, ҳомиладор аёллар саломатлигини ҳимоя қилиш каби омилларга боғлиқдир. Бу борада ҳам халқаро ҳужжатларда давлатларга бир қатор мажбуриятлар юклатилган. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 12 моддаси “ҳар бир кишининг жисмоний ва руҳий саломатлик жиҳатдан олий даражага етиши ҳуқуқи” [3]ни амалга ошириш мажбуриятини юклайди. Жумладан, Пакт қоидаларига кўра ўлик гўдаклар туғилиши ва болалар ўлимини қисқартириш бўйича давлатлар зарур чоралар кўриши лозим.

Малакали тиббий хизматнинг кўрсатилиши боланинг яшаш ҳуқуқини таъминлаш йўлидир. Умуман олганда, ҳеч ким, жумладан ҳеч бир бола касал бўлиб қолиш хавфидан ҳоли эмас. Шундай хавф рўй берганда давлатлар Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция қоидаларига риоя қилган ҳолда болага керакли ёрдамни зудлик билан бериши керак. Чунки керакли тиббий ёрдамни тўғри ва ўз вақтида тақдим этмаслиги боланинг ногирон бўлиб қолишига сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун агар бола ўзига хослик элементларининг бир ёки барча қисмларидан ғайриқонуний маҳрум этилган бўлса, давлатлар унинг бу хусусиятларини тезроқ тикланиши учун зарур ёрдам ва ҳимояланишни таъминлаши керак.

Хулоса ўрнида қайд этиш керакки, бугунги кунга келиб бола тушунчаси, туғилмаган боланинг яшаш ҳуқуқи, ногирон болаларнинг ҳуқуқлари, болаларни қуролли можароларга жалб қилиниши каби масалаларни ҳал қилишда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция бугунги кун талабларига жавоб бермайди ва шу сабабдан такомиллаштирилишга муҳтож. Хусусан, қуйидаги вазифалар ҳал қилиниши лозим:

Биринчидан, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга Болаларнинг қуролли низоларга жалб қилиниши тўғрисидаги Факультатив протоколда болаларни қуролли низоларга жалб қилишнинг 15 ёш чегарасини олиб ташлаш, яъни умуман болаларни ҳарбий ҳаракатларга жалб қилишни таъқиқлаш;

Иккинчидан, ногирон болаларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда Ногирон болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни қабул қилиш мақсадга мувофиқ;

Учунчидан, аёлларнинг аборт қилиш ҳуқуқини қонун даражасида мустаҳкамлаш ва бунда туғилмаган боланинг яшаш ҳуқуқини эътироф этиш кўзда тутилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924, adopted Sept. 26, 1924, League of Nations O.J. Spec. Supp. 21, at 43 (1924).
2. International Covenant on Civil and Political Rights

3. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
4. Convention on the Rights of the Child
5. African Charter on the Rights and Welfare of the Child
6. European Convention on the Exercise of Children's Rights
7. European Convention on Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children
8. Covenant on the Rights of Child in Islam
9. Whose right to life: Women's Rights and Prenatal Protections under Human Rights and Comparative Law
10. Inter-American Convention on International Traffic in Minors (B-57)
11. Inter-American Convention on the International Return of Children
12. Universal Declaration of Human Rights
13. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict
14. <http://www.bread.org>
15. <http://hrlibrary.umn.edu>
16. <https://www.ohchr.org>
17. <http://www.cej.mj>
18. <http://www.oas.org>
19. <http://www.refworld.org>
20. <https://www.un.org>
21. <https://www.coe.int>
22. <https://www.hrc.co.nz>
23. www.reproductiverights.org
24. <https://www.unicef-irc.org>
25. <http://www.ilo.org>

YURISPRUDENSIYA**1 ЖИЛД, 1 СОН****ЮРИСПРУДЕНЦИЯ****ТОМ 1, НОМЕР 1****JURISPRUDENCE****VOLUME 1, ISSUE 1****Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz**

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000